

Testilautakunta

MONIKULTTUURISUUS JA PSYKOLOGINEN ARVIOINTI

Päivitys 24.4.2018

Monikulttuurisuus ja psykologinen arviointi -ohjeistuksen tarkoitus on:

- lisätä psykologien tietoisuutta aihealueesta, siihen liittyvistä hyvistä käytännöistä, lainsäädännöstä ja ammattietiikasta
- tukea yksilöiden yhdenvertaisuuden toteutumista arviointitilanteissa ja niiden pohjalta tehtävässä päätöksenteossa
- ennaltaehkäistä mahdollista välitöntä ja välillistä syrjintää tai marginalisointia tiettyyn ryhmään kuulumisen perusteella
- auttaa tunnistamaan psykologisilla arviointimenetelmillä hankitun tiedon mahdollisuuksia ja rajoituksia sekä siten vähentää mahdollisia vääristymiä (adverse impact)
- välttää kulttuuritaustan liikakorostamista, ettei tarpeettomasti luoda tahatonta eriarvoisuutta.

Lähtökohtana tulee aina pitää arvioinnin tarkoitusta ja tarkastella sen kannalta olennaisia ja merkityksellisiä psykologisia ilmiöitä. Monikulttuurinen tausta sinällään ei yksilön psykologisessa arvioinnissa ole tarkastelun kohde. Arvioitava tulee kohdata yksilönä, ei vain tietyn ryhmän edustajana tai taustansa kautta. Syrjintäkielto ei estä positiivisia erityistoimia, joilla edistetään yhdenvertaisuuden toteutumista.

Psykologit kohtaavat työssään monikulttuurisuutta entistä enemmän. Esimerkiksi koulupsykologi voi tutkia maahanmuuttajalapsen oppimisvaikeuksia, terveyskeskuspsykologin vastaanotolle tulee psykologille vieraan kulttuuritaustan omaava asiakas, neuropsykologi arvioi eri kielitaustan omaavan henkilön hahmotusvaikeuden luonnetta, ammatinvalintapsykologin asiakkaana on maahanmuuttajanuori, joka täyttää itsearviointilomakkeita uravaihtoehtojensa kartoittamiseksi tai työpsykologin soveltuvuusarvioon saapuu työnhakija vaikkapa aasialaisesta kulttuurista. Siksi monikulttuurisuus on otettava huomioon erilaisissa arviointi-, ohjaus- ja interventiotilanteissa ja terapiaa, kuntoutusta suunniteltaessa, toteutettaessa ja arvioitaessa.

Monikulttuurisen psykologisen arviointityön tavoitteena on luoda prosessi, joka kohtelee arvioitavia tasa-arvoisesti. Monikulttuurisuus yleensä tiedostetaan, mutta käytännön tilanteissa kokenutkin psykologi saattaa kokea haasteelliseksi toteuttaa arviointia objektiivisesti ja tasa-arvoisesti. Tämä ohjeistus tuo tukea näihin käytännön tilanteisiin.

Jotta psykologinen asiantuntemus olisi tasavertaisesti kaikkien väestöryhmien käytössä, on tärkeää, että kehitämme ammattikunnan valmiuksia kohdata monimuotoistuva asiakaskunta.

Psykologin peruskoulutus antaa hyvät perustiedot ihmisen psyyken toiminnasta ja mielenterveyden edellytyksistä, jotka ovat samat kulttuurista riippumatta.

Hyvään ammattikäytäntöön kuuluu asiakkaiden tasapuolinen ja eettinen kohtelu, erilaisuuden arvostaminen ja yksilöiden oikeuksien ja ihmisarvon kunnioittaminen. Asiakkaan elämäntilanteen kokonaisvaltainen huomioon ottaminen korostuu monikulttuuristen asiakkaiden kohdalla, koska asiakkaiden lähtökohdat ja nykyinen elämäntilanne voivat olla hyvin erilaiset.

Kulttuurinen tai etninen erilaisuus on vain yksi monimuotoisuuden ilmentymä. Jokaisessa yksilössä yhdistyvät ja limittyvät erilaiset moninaisuutta luovat tekijät kuten ikä, perhe ja suku, koulutus, työ ja elämäkokemus, elämäkatsomus ja sukupuoli.

Syrjinnän vastainen lainsäädäntö velvoittaa myös psykologeja (www.finlex.fi).

Monikulttuurisuuden psykologin työhön tuomat haasteet ilmenevät mm. arviointimenetelmien käytössä, tulkintojen ja analyysin teossa, raportoinnissa, suosituksissa, psykologin ja asiakkaan välisessä kommunikaatiossa - sekä kielellisessä että ei-kielellisessä viestinnässä.

Psykologin on tunnistettava työnsä vaikutus moniammatillisessa työyhteisössä. Psykologit voivat omalla osaamisellaan ja tiedostavalla suhtautumisellaan vaikuttaa myönteisesti myös muiden ammattiryhmien ajatteluun ja työtapoihin. Esimerkiksi koulupsykologin tiedostava työtapana voi lisätä tietoutta monikulttuurisessa koulu-yhteisössä tai työpsykologin ote organisaation kehittämishankkeessa voi vahvistaa moninaisuuden tuomien erilaisten kompetenssien arvostusta työyhteisössä.

Muista arvioinnin mahdollisuudet ja rajoitteet

Jokaisen asiantuntevan arvioijan on tiedostettava menetelmiensä ja ammattiosaamisensa tarjoamat mahdollisuudet ja rajoitteet, kun hän saa asiantuntijalausuntopyynnön, tekee arviointeja, suunnittelee ohjaus- tai kuntoutusohjelmaa tai kokoaa johtopäätöksiä lausuntoa varten monikulttuurisen asiakkaan kohdalla. Psykologi on avainroolissa, kun hän tuo esille arviointiin vaikuttavia seikkoja, konsultoinnissa eri ammattiryhmille ja esittäessään tutkimusten tuloksia asiakkaalle tai muille asianosaisille.

Kognitiivisten toimintojen arviointi perustuu tavanomaisesti oletuksille tietyistä normatiivisesti kehittyvistä perusvalmiuksista, jotka omaksutaan koti- ja koulukasvatuksen aikana. Kasvu-ympäristöt kuitenkin eroavat sen suhteen, millaisten perusvalmiuksien ja taitojen kehitystä odotetaan ja tuetaan. Suomalaisessa yhteiskunnassa näitä ovat esimerkiksi lukitaidot ja visuaaliset ongelmanratkaisutaidot. Täysin kulttuurivapaita testejä ei ole olemassa, sillä suoriutumisen myös ei-kielellisissä kognitiivisissa tehtävissä sekä motoriikkaa tai toiminnanohjausta edellyttävissä tehtävissä on todettu olevan yhteydessä luku- ja kirjoitustaitoon, kasvukulttuurissa vallitseviin odotuksiin sekä uuteen ympäristöön sopeutumiseen.

Arvioidessa tutkittavan valmiuksia kognitiiviseen testityöskentelyyn keskeistä on tämän kouluhistoria. Koulujen käyminen opettaa tietojen ja taitojen lisäksi kykyä yleistämiseen, strategioiden käyttöön ja abstraktien, välittömistä selviytymishaasteista irrotettujen ongelmatilanteiden ratkaisemiseen. Vähän kouluja käyneet eivät useinkaan ole tottuneet

arvioitavana olemiseen ja heidän voi olla vaikea käsittää koko tutkimustilannetta. Tällöin testit eivät mittaa sitä, mitä tutkija olettaa. Monikulttuurinen kognition arviointi edellyttääkin usein irrottautumista totutuista menetelmistä ja psykometrisestä ajattelusta.

Tutkimus on toteutettava tutkittavan tausta ja valmiudet huomioiden. Jos tutkittavan kulttuuri- ja koulutustausta eroaa huomattavasti suomalaissyntyisestä väestöstä, voidaan suuntaa-antavasti arvioida yleistä oppimiskykyä, käsityskykyä arkiasioista ja yhteisöllisistä kysymyksistä sekä arjen toimintakykyä. Kouluja käymättömillekin on voinut kertyä paljon käytännön taitoja, ja psykologi voi arvioida esimerkiksi tutkittavan kykyä etsiä tietoja omalla älypuhelimellaan. Arviointi voi myös painottua tutkittavan verkostojen haastattelemiseen, ja pärjäämisen töissä tai kielikoulutuksissa selvittämiseen. Kyky sopeutua suomalaiseen yhteiskuntaan ja oppia sen edellyttämiä tapoja ja taitoja on usein parempi todellisen toimintakyvyn mittari kuin kognitiiviset testit.

Testejä voidaan käyttää, mikäli tutkittava on käynyt enemmän kouluja, mutta tällöinkään suorituspisteiden vertailu normeihin ei ole suoraviivaista, vaan vastaukset on suhteutettava tutkittavan taustaan ja elämäntilanteeseen. Toisaalta muualla syntyneelle mutta Suomessa kasvaneelle henkilölle suomalaisen normiston varassa tulkitseminen voi olla mielekkäin vaihtoehto. Yleispätevää ohjeistusta ei siis voida antaa, vaan psykologin on tehtävä ratkaisu asiakkaan tilanteen kartoituksen pohjalta. Usean erityyppisen menetelmän käyttö (monimenetelmäisyys) on olennaista. Esimerkiksi muistia voi arvioida kynä-paperi –testein, konkreettisilla esineillä toteutettavalla muistitehtävällä, kyselemällä edellisellä tapaamisella tehdyistä asioista, ja haastattelemalla arkielämän tapahtumista.

Mikäli psykologilla ja tutkittavalla ei ole yhteistä kieltä, on tulkin käyttö ehdotonta (tulkin käytöstä ohjeistusta alla). On silti huomioitava, että kielelliset päättelytehtävät (sanavaraston hallinta, yleistietous, sanonnat) ovat alttiita muuttamaan merkitystään tulkattuina ja niitä voi hyödyntää vain valikoiden. Tulkin käyttö antaa myös mahdollisuuden arvioida tulkin ja tutkittavan vuorovaikutusta, ja hyödyntää tulkin tietämystä tutkittavan kielestä ja kulttuurista.

Tutkimuksen rajoitteet on huomioitava ja lausuttava selväsanaisesti auki myös lausuntoa kirjoittaessa (esimerkiksi että arviointi ei ole normeihin perustuvaa vaan laadullista, tai jos jotain toimintoa ei ole voitu arvioida). Tutkimuspyynnöissä saatetaan esittää hyvinkin vaativia kysymyksiä esimerkiksi erotusdiagnostiikasta, mutta tarkkoja kannanottoja on syytä välttää, mikäli niitä ei voida luotettavasti tehdä.

Käyttäytymisen tulkinnan ja kommunikaation haasteita arvioinnille asettavat esimerkiksi tilanteet, joissa:

- kulttuurierot näkyvät eroina kommunikointitavoissa, jolloin ilmaisutapojen vaihtelu voi luoda väärinkäsityksiä tai vääriä tulkintoja. Varmistukset ovat siis tärkeitä: "Sinä sanoit - - Voisitko tarkentaa, niin että varmasti ymmärrän, mitä tarkoitat - -"
- tutkittava ei ole käynyt lainkaan kouluja ja/tai ei ymmärrä tarvetta ponnistella suoriutuakseen parhaalla mahdollisella tavalla vastaanottotilanteessa
- kohdataan edustajia sellaisesta kulttuurista, jossa yksilön arviointi koetaan vieraaksi
- asiakkaalla on traumaattisia kokemuksia esimerkiksi alkuperämaan viranomaisten kohtaamisista, ja psykologin vastaanotolle tulo muistuttaa näistä tilanteista

- eri kulttuurin edustajan suoritusmotivaatio arvioinnissa ei ilmene samanlaisena: tarpeita, tavoitteita tai oireita kuvataan eri intensiteetillä verrattuna suomalaiseen tapaan mieltää ja ilmaista näitä tai vastaavia arviointiin vaikuttavia tekijöitä
- yhteistä kieltä ei ole löydettävissä (ks. tulkin käyttö)
- visualisoinnin tavat eroavat eri kulttuureissa

Käytännön seikkoja, joita on otettava huomioon, kun suunnittelet tai teet monikulttuurista psykologista tutkimusta ja arviointia tai annat lausuntoa:

Tarkastele arvioitavan tapaa ja edellytyksiä hahmottaa arvioinnin luonne ja tarkoitus.

Informoi arvioitavaa huolella tutkimuksen tai arvioinnin tarkoituksesta. Varmista, että arvioitava ymmärtää arviointitilanteen tarkoituksen ja antaa suostumuksen tutkimukseen/arviointiin osallistumisesta.

Ajattele kriittisesti: mikä kumpuaa kulttuurista ja mikä ei kumpua kulttuurista, missä kulttuurilla on merkitystä ja missä ei. Hanki tietoa eri kulttuureista.

Tiedosta oman kulttuuritaustasi ja suomalaisten arvojen vaikutus ihmiskuvaasi ja ajattelu-, arviointi- ja työtapasi. Tunnista piilevät ennakkoluulosi.

Ota huomioon kielen merkitys ja pohdi mahdollista tarvetta käyttää ammattimaista tulkkia. Mieti, mitkä materiaalit voi käännettää toiselle kielelle. Muista, että psykologista testimenetelmää ei voi ottaa käyttöön vain kääntämällä se toiselle kielelle.

Psykologina käytä sitä kielitaitoa, jolla pystyt ymmärrettävästi sekä selkeästi ilmaisemaan itseäsi suullisesti ja esimerkiksi lausuntoa antaessasi kirjallisesti.

Anna arvioitavan käyttää haastattelussa, keskusteluissa, ohjaustilanteissa ja menetelmien täyttämässä omaa äidinkieltään niin pitkälle kuin mahdollista. Jos arvioitava joutuu psykologisessa arviointitilanteessa operoimaan muulla kuin äidinkielellään/koulunkäyntikielellään, tulee siitä mainita psykologin lausunnossa ja kielen merkitys tulee ottaa huomioon testien tuloksia analysoitaessa.

Valitse mahdollisuuksien mukaan menetelmiä, jotka on validoitu/normitettu asiakkaan kulttuurissa. Muista, että kaikki psykologiset arviointimenetelmät ovat jossain suhteessa kulttuurisidonnaisia. Käytä sen vuoksi monimenetelmäistä arviointiprosessia ja painota haastattelua tai keskustelua. Muista, että saamasi tieto voi olla niukkaa, kontrolloitua tai valikoitunutta

Ota huomioon varsinkin humanitäärisistä syistä maahan saapuneiden asiakkaiden kohdalla mahdolliset aiemmat traumaattiset kohtaamiset viranomaisten tai muiden auktoriteettien kanssa (vrt. arviointitilanne).

Ota huomioon se ympäristö, johon arvioitavaa henkilöä peilataan (työympäristö, koulu- tai opiskeluyhteisö).

Tutustu maakohtaiseen lainsäädäntöön (mm. Suomessa henkilötietolaki, laki yksityisyyden suojasta työelämässä sekä yhdenvertaisuuslaki).

Älä turhaan välttele eri kulttuurista tulevan asiakkaan kohtaamista, vaan rohkene käyttää psykologin ammattitaitoasi.

Tulkin käyttö

Ammattitaitoisen tulkin käyttö on monessa tilanteessa tärkeää. Tulkin käytöllä ehkäistään mahdollisia väärinkäsityksiä ja kielellinen tasa-arvo toteutuu paremmin. Tulkin avulla asiakas voi kommunikoida omalla äidinkielellään.

Ammattitulkkiensa saatavuus ainakin suurimmissa kunnissa ja yleisimmissä kielissä on hyvä. TEM on laatinut esitteen tulkin käytöstä "Tulkin välityksellä. Tietoa viranomaisille asioimistulkkauksesta" (löytyy netistä). Lapsen, sukulaisen tai perhetutun käyttö tulkkiina ei ole suotavaa, sillä tulkin rooli arviointitilanteessa tulee olla neutraali. Ammattitaitoinen tulkkina on neutraali viestin välittäjä. Hän ei ole tulkittavan avustaja tai asiamies. Hän saattaa pyytää psykologia keskeyttämään hetkeksi, toistamaan tai hidastamaan puhettaan. Tulkkaus tapahtuu minä-muodossa.

Psykologin on hyvä tavata tulkkina ennen tulkkaustilanteen alkamista. Tapaamisessa informoidaan tulkkiä tulevasta tulkkaustilanteesta ja annetaan mahdollista ennakkomateriaalia tulkkauksen helpottamiseksi. Mikäli arvioidaan kognitiivista suoriutumista, on syytä korostaa että tutkittavaa ei pidä auttaa, ja erikoisetkin ilmaisut on käännettävä mahdollisimman suoraan. Ammattitaitoinen tulkkina on salassapitovelvollinen kaikesta, mitä saa tietoonsa tulkkaustilanteessa.

Tulkkaustilanteessa psykologin tulee puhua rauhallisesti ja selkeästi, mutta normaalisti, ei liioitellun hitaasti. Psykologi puhuu suoraan asiakkaalleen ja on katsekontaktissa tähän, ei tulkkiin. Kannattaa välttää ammattislangia, murteellisia ilmaisuja ja sanaleikkejä.

Tulosten tulkinnassa on huomioitava tulkin sekä käännökseen mahdollinen vaikutus tutkimustuloksiin.

Suomen Psykologiliitto ry:n Monikulttuuripsykologian ammatillinen työryhmä

Suomen Psykologiliitto ry:n ja Suomen psykologinen seura ry:n asettama Testilautakunta

KIRJALLISUUTTA

Dana, R.H. 2005. Multicultural assessment: Principles, applications, and examples. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- Dana, R.H. (ed.) 2000. Handbook of cross-cultural and multicultural personality assessment. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Forsander, A., Ekholm, E. ja Hautaniemi, P (toim.) 2001. Monietnisyyden, yhteiskunta ja työ. Helsinki: Palmenia.
- Hambleton, R.K., Merenda, P.F., & Spielberger, C.D. (eds.) 2005. Adapting educational and psychological tests for cross-cultural assessment. NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Haapakorpi, A. 2004. Kulttuurista rajankäyntiä, nuorten korkeakoulutettujen maahanmuuttajien koulutus- ja työmarkkinahistoria ja -orientaatio. Helsinki: Palmenia. Raportteja ja selvityksiä 43/2004.
- Hammar-Suutari, S. 2006. Kulttuurien välinen viranomaistyö. Työn valmiuksien ja yhdenvertaisen asiakaspalvelun kehittäminen. Työpoliittinen tutkimus 300. Helsinki: Työministeriö.
- Hautaniemi, P. 2004. Pojat! Somalipoikien kiistanalainen nuoruus Suomessa. Nuorisotutkimusseura, julkaisu 41/2004.
- Heimola, M., Paulanto, K., Sotaniemi, M., Kuittinen, S., Wikström, A. & Vanhanen M. (2016). Maahanmuuttajien kognition tutkiminen. Psykologi 8/16.
- Jaakkola, M. 2005. Suomalaisten suhtautuminen maahanmuuttajiin vuosina 1987-2003. Työpoliittinen tutkimus 286. Helsinki: Työministeriö.
- Liebkind, K., Mannila, Simo, Jasinskaja-Lahti, Inga, Jaakkola, M., Kyntäjä, E. ja Reute A. 2004. Venäläinen, virolainen, suomalainen. Kolmen maahanmuuttajaryhmän kotoutuminen Suomeen. Helsinki: Gaudeamus.
- Pitkänen, P. (toim.) 2011. Kulttuurien kohtaamisia arjessa. Jyväskylä: Vastapaino.
- Roysircar, G. 2005. Culturally sensitive assessment, diagnosis, and guidelines. In: M.G. Constantine & D.W. Sue (eds.) (2005). Strategies for building multicultural competence in mental health and educational settings. (pp. 19-38). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Simola, R. & Heikkinen, K. (toim.) 2003. Monenkirjainen rasismi. Joensuu: Joensuu University Press.
- Stobart, G. 2005. Fairness in multicultural assessment systems. Assessment in education: Principles, policy, and practice, Vol 12(3), pp. 275-287.
- Suzuki, L. & Ponterotto, J. 2008. Handbook of Multicultural Assessment.
- Uzzell, B.P., Pontón, M.O. & Ardila, A. (2007). International Handbook of Cross-Cultural Neuropsychology. Lawrence Erlbaum Associates.
- Yhdenvertaisuuslaki 2004/21. Valtioneuvosto.